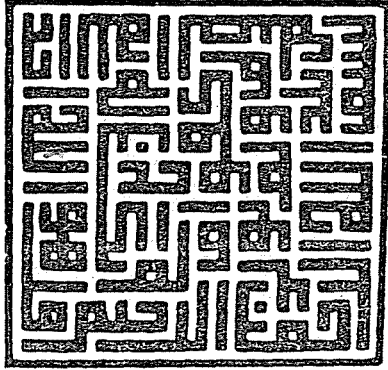

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

9. Sayı

ME'ÂLİMÜT - TENZİL¹ ve TEFİRÜL - KUR'AN-İL - 'AZİM²
TEFİRLERİ ÜZERİNE BİR MUKAYESE

Dr. Ali EROĞLU
Atatürk Ünl.
İlâhiyat Fakültesi
Tefsir Öğr.Gör.

İnsanların değişik mizaç ve kabiliyetlerde yaratıldığı bir gerçektir. Bilgi, kültür ve kazandıkları tecrübeler de aynı seviyede değildir. İmkanları da aynı değildir. Bu sebeple, yazarak meydana getirdikleri eserler birbirinden farklıdır. Eserlerini vücuda getirirken de değişik metodlar uygulamışlardır. İşte aynı konuda telif edilen iki eserin mukayesesini bu bakımdan önemlidir. Belki böylece metod farkları ortaya çıkacak ve orjinal tarafları daha iyi anlaşılacaktır. Biz de bu maksatla başlıkta isimlerini verdiğimiz iki tefsirin mukayesesini

1 Bu eserin yazarı, Ebû Muhammed Hüseyin İbn Mes'ud el-Bağavi el Ferrâ veya İbnü'l-Ferrâ'dır. Bağavi, Hicri433'de Horasan'ın Bağ veya Bağşür adı verilen küçük bir kasabasında dünyaya gelmiştir. Bu kasabaya nisbetle kendisine Bağavi denmiştir. Şerhu's-sünne adlı eserini yazdıktan sonra da Muhyi's-sünne lakabıyla meşur olmuştur. Diğer meşur bir lakabı da el-Ferrâ'dır. Çocukluğu ve ilk tahsili hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığımız Bağavi, muhtemelen doğduğu Bağşür kasabasında yetişmiş devrin ilim merkezlerinden biri olan Merverrûz'a göçmüş, daha sonra ilim tahsili için Horasan'ın bir çok şehrinin dolaşmış, zamanın meşur alimlerinden tefsir, fıkıh, hadis ve emsal bir çok ilmi tahsil etmiştir. Kendisini yetiştiren Bağavi, Merverrûz'da bir tedris meclisi kurmuş, tefsir, hadis ve fıkıh okutmuştur. Tefsir, hadis, fıkıh ve kıraat konularında bir çok eser telif etmiştir. Eserlerinde Arapça ve Farsça olmak üzere iki ayrı dil kullanmıştır. Eserlerini pek sade ve anlaşılır bir dille kaleme almıştır. Bağavi, muttaki, zahid, ilim aşığı, inancı düzgün, İtikatta ehl-i sünnet fıkihta Şafii mezhebine mensub büyük bir alimdir. Hicri 516 yılında vefat etmiştir. (Geniş bilgi için bkz.Eroğlu, Ali, el-Bağavi, Hayatı ve Tefsirindeki Metodu, (Basılmamaşı Doktora Tezi) Erzurum-1987, s.21-86.

2 Bu eserin yazarı İmadü'd-Din Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Kesir el-Kureşi, ed-Dimaşki (H.701-774/M.1301-1372) Şafii fakihlerinden büyük bir alimdir. ez-Zehabi, el-Mizzî (ö.H.742/M.1341), İbn Teymiyye gibimeşhur alimlerden ilim tahsil etmiştir. Tefsir, hadis ve tarih ilimlerinde mütehasis olmuş ve bu arada bir çok eser telif etmiştir (Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.İbn Hacer Ahmed İbn Ali el-Askalani, ed-Düreru'l-Kamîne, Tahkik, Muhammed Seyyid Câdu'l-Hak, Mısır-1966, Cilt I/394-400; İbnü'l-İmâd Abdulhayyel-Hanbeli, Şezârâtü'z-zehab, Kahire-1350 h., IV/231-232, eş-Şevkânî, Muhammed İbn Ali, el-Bedru't-Tali, Kâhire-1348, I/153, ed-Dâvûdi, Şemsü'd-Din Muhammed İbn Ali, Tabakatü'l-Müfessirin, Kahire-1932 (1972), I/110-112).

maksatla başlıkta isimlerini verdiğimiz iki tefsirin mukayesesini yapacağız. Konunun daha iyi anlaşılmasını sağlar düşüncesiyle, önce her iki tefsirde uygulanan tefsir metodlarını özlü bir şekilde sunmaya çalışacağız.

Me'limu't-tenzil'in Tefsir Metodu

Me'âlim meşhur rivayet tefsirlerinden biridir. Bu eser, başta Ebû İshâk es-Sa'lebi (ö.h.427/m.1035)'in el-Keşf ve'l-Beyân'ı olmak üzere tefsir, hadis, fıkıh, kıraat, siyer, sarf, nahiv ve lügata dair te'lif edilen bir çok eserden istifade edilerek, vücuda getirilmiştir. Akli ve nakli tefsir bir araya cem edilmiştir. Nakledilen görüşler, olduğu gibi kabul edilmeyip tenkid ve tercihlere, zaman zaman, yer verilmiştir. Görüşler arasında tercihler yapılmıştır. Kur'an ayetleri, kelime kelime, cümle cümle ele alınıp tefsir edilmiş, Kur'an'ın Kur'an'la, Kur'an'ın sünnetle tefsirine önem verilmiştir. Mümkün mertebe haberlerin sihhatine dikkat edilmiş, daha ziyade sahih haberlere yer vermeye çalışılmıştır. Gerek tefsirin mukaddimesinde ve gerekse ayetlerin tefsiri yapılırken verilen isnatlar hemen hemen sahih ve sağlamdır. Bunun yanında Muhammed İbn Sâib el-Kelbi (ö.h.146/m.763)'nin tefsiri başta olmak üzere, bazı zayıf isnatlı haberlerin bu tefsirde yer almış olması da, bir hakikattir. Ancak bazan bu haberlerin zayıflığına dikkat çekilmiştir. Bazan da sihhat durumları açıkça belirtilmemiştir. Ancak isnad zincirleri verilmiştir. Bu durum bir bakıma müellifini sorumluluktan kurtarmıştır. Ebû İshâk es-Sa'lebi ve el-Vâhidî (ö.h.468/m.1076)'nin tefsirlerinde, her sûre'nin fazileti ile ilgili nakletmiş oldukları Übeyy İbn Ka'b'a nisbet edilen mevzu hadisler bu kitaba alınmamıştır. Yer yer tenkid edilip red edilen isrâilî haberler mevcut ise de, bu haberlerin sadece bir kısmı tenkide tabi tutulmadan nakledilmiş, diğer bir kısmı ise kitaba alınmamıştır. Müteşâbih ayetler te'vil edilmekten sakınılmış bu konuda selef'in görüşü benimsenmiştir. Daha çok mütevatir kıraatlara yer verilmiş ve kıraatların tevcihati yapılmıştır. Fıkhi meseleler Şâfiî mezhebine göre ele alınmış, mezheb taassubu gödülmemiştir. İtikadda ehl-i sünnet mezhebi, bilhassa Allah'ın sıfatları konusunda selef mezhebi'nin görüşleri benimsenmiştir. Kur'an kelimelerinin lügat manaları ve ayetlerin irabları üzerinde teferruata dalınmamış, ihtiyaç hasıl oldukça lügata ve nahve başvurularak, bu yönden ayetlerin durumu izaha çalışılmıştır³.

³ Bkz.Eroğlu All, a.g.e., s.86-270.

İbn Kesir'in Tefsir Metodu

Bu eser de rivayet tefsirlerinin en meşhurlarından biridir. Bu konuda, et-Tâberî (ö.h.310/m.)'nin "*Câmi'ul-Beyân'an Te'vili Âyil-Kur'ân*" adlı eserinden sonra ikinci tefsir olarak kabul edilir⁴.

İbn Kesir, tefsirine rivayet tefsirinin önemi gibi konuları ihtiva eden bir mukaddime yazmıştır. Bu mukaddimenin mühim bir kısmını hocası İbn Teymiyye (ö.h.728/m.1328)'nin, "*Mukaddime fi Usûlil-Tefsir*" adlı eserinden aynen nakletmiştir⁵.

İbn Kesir, bu mukaddimede anlattığı usûle göre, âyetlerin tefsirini yapar. Tam mana ifade eden âyet veya âyetleri yazdıktan sonra, veciz ve kolay ibarelerle âyetleri tefsir eder. Şayet mümkünse, tesirini yaptığı âyeti ve âyetleri başka âyetlerle açıklamaya çalışır. İmkân nisbetinde murad olan mana ortaya çıkıncaya kadar, âyetler arasında mukayeseler yapar, yaptığı bu uygulamaya Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri denir ki bu konuya en fazla ehemmiyet veren, tefsirlerden biri olduğunda şüphe yoktur. Kur'an'la Kur'an'ın tefsirini bitirdikten sonra, ilgili merfû hadisleri sıralar, delil olabilecek veya olamayacak olanları gösterir, müteakiben selef müfessirlerinin izahlarına yer verir.

İbn Kesir, naklettiği her haberi, her görüşü olduğu gibi kabul etmez. Naklettiği haberleri tahrir eder, değerlendirmesini yapar. Sahih olup olmadıklarını belirtir. Bütün bu hususlarda titizlik gösterir. Kendinden önce gelen müfessirlerden nakiller yaparak, rivayet tefsirine giren israilî haberlere dikkat çeker; bazan kısa keserek, mezkûr haberlerden sakındırmağa çalışır. Bazan da akla ve nassa uyup uymadıklarını açıkça belirtir. Zaman zaman da fikhî münakaşalara girdiği ahkâm âyetlerini tefsir ederken müctehidlerin görüş ve delillerini açıkladığı, ama mezhep taassubuna sahip olmadığı görülür⁶.

⁴ ez-Zehabi, Muhammed Hüseyin, et-Tefsir ve'l-Müfessirün, I/244.

⁵ Karşılaştırınız: İbn Teymiyye Ebu'l-Abbas Takiyyüddin İbn Abdil-Halim, Mukaddime fi Usûl'd-Tefsir, Kuveyt-1972, S.93-119; İbn Kesir, Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim, Mısır-Tarihsiz, I/3-6.

⁶ ez-Zehabi, a.g.e., I/244-245; Cerrahoğlu, İsmail, İbn Kesir ve Tefsiri, Ankara Üni. İlahiyat Fak.Dergisi, Ankara-1981, XXV/45-71.

Bu Mukayesenin Amacı

Bu tefsiri incelediğimizde, İbn Kesir'in kendisinden önce tefsirde, özellikle rivayet tefsirinde temayüz etmiş müfessirlerin eserlerini incelediğini; bu eserlerden istifade ettiğini; araya giren zaman-fasılası boyunca, gelişen ilmi usullerin ışığı altında, önceki müfessirlerin yapmış oldukları ilmi hatalara dikkat çektiğini de⁷ açık seçik bir şekilde müşahade ettiğimizi söylemeliyiz. İşte İbn Kesir tefsirini Me'âlim ile mukayese etmemizin başlıca sebebi, müellifin iyi bir tarihçi ve muhaddis olması; haberleri dikkatli ve titiz bir şekilde tenkid süzgecinden geçirmiş olması; geçmiş müfessirlerin yaptıkları ilmi hatalara dikkat çekmesi; ayrıca zamanına kadar gelişen rivayet tefsirinin durumunu aksettirmesidir.

Bu mukayesenin bir başka sebebi de, her iki tefsirin daha ziyade nakli tefsire ehemmiyet vermiş olmasıdır. Ancak İbn Kesir Tefsiri, yukarıda belirttiğimiz gibi, zamanına kadar gelişen ilmi tecrübenin bir sonucu olarak, daha sağlam ve daha tertipli bir tefsirdir. Çünkü İbn Kesir kendinden önce yazılan tefsirlerden nakillerde bulunmaktadır. Yaptığı bu nakiller, o eserleri tetkik ettiğini, gelişen ilmi usullerin ışığı altında, değerlendirmeler yaparak daha önce yapılan ilmi hataları tesbite çalıştığını göstermektedir. Bu bakımdan onun tefsiri Me'âlim'den daha farklı özelliklere sahiptir.

Yaptığımız bu kısa açıklamadan sonra, genel hatlarıyla her iki tefsirin mukayesesini yapmağa çalışalım :

A- KAYNAKLARI BAKIMINDAN

Her iki tefsirin müşterek kaynakları olmakla birlikte, İbn Kesir daha muahhar olduğu için farklı kaynaklardan istifade etmiştir. Bir kere başta el-Bağavi olmak üzere, İbn Atıyye (ö.h.542)⁸, ez-Zemahşeri (ö.h.538/m.1143)⁹, er-Razî (ö.h.610)¹⁰, el-Kurtûbî (ö.h.671/m.1272)¹¹ gibi müfessirlerin tefsirleri, İbn Kesir'in istifade ettiği kaynaklardandır. Halbuki, yukarıda belirttiğimiz gibi, el-Bağavi İbn Kesir'den yıllar önce yaşamıştır. O bakımdan daha farklı

⁷ Yaptığı tenkidler için bkz.İbn Kesir, Tefsir, I/46,61,89,98,151; III/25; IV/250,307,574.

⁸ İbn Kesir, Tefsir, I/49,107,291.

⁹ İbn Kesir, a.g.e., I/28,37,38,39,46,100,101.

¹⁰ İbn Kesir, a.g.e.,I/61,62,89,94,98.

¹¹ İbn Kesir, a.g.e., I/49,61,72,89,94.

kaynaklardan istifade etmiştir.

İbn Kesir, el-Bağavi'den yaptığı nakillerin çoğunu benimsemiş¹² pek az bir kısmını da "bu bakımdan, bu hadis'in isnadı zayıftır"¹³, "Allah daha iyi bilir ya, bu haberin sihhati tartışılabilir"¹⁴ ve "(bu haber), bu lafızla bilinmemektedir"¹⁵ şeklinde ifadelerle tenkidi ihmal etmediğini tesbit ettiğimizi söylemeliyiz. Şunu da belirtelim ki, el-Kelbi ve es-Sa'lebi, her iki tefsirin müşterek kaynaklarıdır. Ancak el-Bağavi, mezkûr müfessirlerden daha ziyade yararlanmışır¹⁶. Halbuki İbn Kesir, hemen hemen her âyetin tefsirinde, et-Taberi'den¹⁷ nakillerde bulunmaktadır. Onun için diyebiliriz ki en çok istifade ettiği müfessir et-Taberî, görüşlerine en az yer verdiği müfessirler ise el-Kelbi¹⁸ ve es-Sa'lebi'dir¹⁹.

B- RİVAYET TEFSİRİ BAKIMINDAN

Daha önce belirttiğimiz gibi, İbn Kesir tefsirinin mukaddimesinde, tesbit ettiği usûle sadık kalıp, önce tam mana ifade eden âyet ve âyetleri yazarak, kısa ve kolay ifadelerle tefsir eder. Ardından varsa, manalandırıldığı âyeti veya âyetleri diğer âyetlerle açıklamaya çalışır. Daha sonra ilgili merfu hadisleri ve selef tefsirlerini nakleder. Bu uygulamayı imkân nisbetinde yapmağa çalışır. Kuvvetli ve zayıf görüşleri belirtir, tercihlerde bulunur. Yaptığı bu uygulama, el-Bağavi'den daha tertipli ve düzenlidir. Yapılacak mukayesede görüleceği gibi, zaman zaman el-Bağavi'den daha ziyade haberlere yer vermektedir :

Misal 1- Bakara süresinin "Ey İsrailoğulları size verdiğim nimetimi ve sizi âlemlere üstün kıldığımı hatırlayın" meâlindeki 47. âyetini tefsir ederken şöyle der :

"Yüce Allah (bu âyet-i kerîmede), İsrailoğullarına, daha önce atalarına verdiği nimetleri, ayrıca onları, Peygamberler gönderip,

¹² İbn Kesir, a.g.e., I/291; III/230,468,565; IV/18,464,471,497.

¹³ İbn Kesir, a.g.e., IV/307.

¹⁴ İbn Kesir, a.g.e., IV/250.

¹⁵ İbn Kesir, a.g.e., aynı yer.

¹⁶ Eroğlu, Ali, el-Bağavi, Hayatı ve Tefsirindeki Metodu, s.91-103.

¹⁷ İbn Kesir, a.g.e., I/17,18,20,21,22,23,36,37,40; I/3,8.

¹⁸ İbn Kesir, a.g.e., I/291,516,573; III/223; IV/507,510.

¹⁹ İbn Kesir, a.g.e., I/396; IV/508,574.

Kitaplar indirerek, muasırları sair ümmetlere üstün kıldığını hatırlatmaktadır. Nitekim Yüce Allah diğer bir âyette : "Andolsun biz, onları bilerek, âlemlere üstün kıldık"²⁰, bir başka âyette de : "Hani Musâ kavmine şöyle demişti : Ey kavmin Allah'ın size olan nimetini hatırlayın; Zira O aranızda peygamberler var etti, sizi krallar yaptı ve size dünyalarda hiç kimseye vermediğini verdi"²¹ buyurmaktadır. Ayrıca Ebû Ca'fer er-Razî, Rebî' İbn Enes'den, o da Ebu'l-Âliyye'den, Yüce Allah'ın "Biz sizi âlemlere üstün kıldık" sözü hakkında, Ebu'l-Âliyye'nin şöyle dediğini nakleder : Muasırlarına üstünlükleri, kendilerine kitap ve peygamber (gönderilmesi) ve hükümlerlik verilmesi sebebiyledir. Çünkü her devrin bir devranı vardır. Bunun benzeri bir rivayet de Mücâhid, Rebî' İbn Enes, Katâde, İsmâ'il İbn Ebi Hâlid'den yapılmıştır. Bu âyetin de, mezkûr manaya yorumlanması gerekir. Yoksa bütün insanlardan üstün olmaları söz konusu değildir. Çünkü bu Ümmet (Hz. Muhammed'in ümmeti), İsrailoğullarından daha faziletlidir"²².

Görüldüğü gibi, İbn Kesir, âyeti kısaca tefsir etmekte ve verdiği manayı takviye etmek, âyetin manasını daha da vuzûha kavuşturmak maksadıyla diğer iki âyeti delil olarak irâd etmektedir. Böylece tefsir ettiği âyette geçen "Nimet" in nelerden ibaret olduğunu tesbit etmektedir. İsrailoğulları'nın muasırlarından üstün olmalarına, verilen nimetleri sebep göstermektedir. el-Bağavî ise, aynı âyeti tefsir ederken başka âyetlerden delil getirmez, sadece âyetle ilgili kendi tefsirini verir, selef müfessirlerinden nakillerde de bulunmaz²³.

Misal 2- يا بني اسراءيل اذكروا نعمتي التي انعمت عليكم واني فضلتكم
علي العالمين. واتقوا يوما لا تجزي نفس عن نفس شيئا ولا يقبل منها شفاعة
ولا يؤخذ منها عدل ولا هم ينصرون.

"Yüce Allah (bu âyet'de) İsrailoğullarına önce nimetini sonrada kıyamet günü başlarına gelecek ebedî azabı hatırlatarak şöyle buyuruyor : "Öyle bir günden korkun ki -kıyamet gününü kastediyor- (o günde) hiç bir kimse, hiçbir kimseye fayda vermeyecek". Nitekim Yüce Allah "Günahkâr hiç bir kimse, bir başkasının günahını yüklenmez"²⁴, O gün bunlardan her birinin kendine yeter bir işi

²⁰ Duhan sûresi : 32.

²¹ Maide sûresi : 20.

²² İbn Kesir, a.g.e., I/88-89.

²³ Karşılaştırmak için bkz. el-Bağavî Hüseyin İbn Mes'ud el-Ferra, Me'âlimu't-Tenzil (Me'âlim) Bombay-1926, I/25.

²⁴ Fatır sûresi : 18.

(derdi, belası) vardır"²⁵, "Ey insanlar Rabbiniz'den korkun. Ne babanın evladına, ne de bizzat evladın babasına hiç bir fayda vermeyeceği günden sakının"²⁶ diye buyurmaktadır. İşte bu, baba ile oğulun bir birine fayda sağlamıyacağını en açık bir şekilde anlatan yerlerden biridir.

"(Ogün) kimsenin şefâati kabul edilmez". Yani kâfirlerin şefâati kabul edilmez. Nitekim Yüce Allah : "Artık onlara şefâatçıların şefâati fayda vermez"²⁷ diye buyurmaktadır. Ayrıca Yüce Allah, bir başka âyette Cehennem ehlinde hikâye ederek "Şimdi artık bizim ne şefâatçımız var, ne de samimi bir dostumuz"²⁸ diye buyurmaktadır²⁹.

İbn Kesir, burada âyetin tefsirine kısaca işaret ettikten sonra, âyeti cümle cümel ele alarak diğer âyetler ile tefsir etmektedir. Âyetin ilk cümlesini, delil olarak getirdiği diğer üç âyetle takviye, ayrıca hiç bir kimsenin bir başkasının günahı ile sorumlu olmayacağı ve kendi derdi ile başbaşa kaldığından başkasına faydası dokunmayacağı manalarını da taşıdığını göstermeye çalışır. Âyetin diğer cümlesine "İnkârcuların şefâati kabul edilemez" manasını verir. Verdiği bu manayı, diğer âyetleri delil getirerek, açıklamaya çalışır. Halbuki el-Bağavi aynı âyeti kelime kelime tefsir eder, yaptığı bu tefsir için diğer âyetlere müracaat etmez³⁰.

Misâl 3- Bakara sûresinin "Böylece sizi orta bir ümmet yaptık ki, trisanlara şahit olasınız. Peygamber de size şahit olsun" meâlindeki 143. âyetini şöyle tefsir eder :

"Yüce Allah, bu âyette buyuruyor ki, şüphesiz sizi İbrahim'in kiblesine döndürdük. Onu, sizin için kible olarak seçtik. Çünkü sizi, ümmetlerin en hayırlısı kılacağız. Sonunda diğer bütün ümmetlere şahitler olacaksınız. Zira onların hepsi sizin üstünlüğünüzü kabul edecektir".

"(Bu âyette geçen) الوسط , "en tyt" ve "en üstün" manasındadır.

²⁵ Abese sûresi : 37.

²⁶ Lokman sûresi : 33.

²⁷ Müddesir sûresi : 48.

²⁸ Şu'arâ sûresi : 100-101.

²⁹ İbn Kesir, Tefsir, I/89.

³⁰ Krs. için bkz. Me'âlim, I/25.

Nitekim "Kureys, neseb ve yurt bakımından Arapların -avsatı- en üstünüdür" denilir ki, bu en üstünü demektir. Şu da söylenir : Hz.Peygamber (S.A.V.) kavminin içinde "vasat" idi. Bu, kavminin nesebe en şerefli idi, demektir. Ayrıca bir çok sahih hadiste mevcûd olduğu gibi, en faziletli namaz olan Salat-ı Vusta³¹-ki ikinci namazdır- da aynı manaya gelmektedir (Yani namazların en faziletlisi).

"Allah (C.C.), bu ümmeti, en üstün kılmıştır. Onun için de, dinlerin en mükemmelini, yolların en açığını ve en doğrusunu ona nasib etmiştir. Nitekim Yüce Allah, "O, sizi seçti ve babanız İbrahim'in dini gibi, dinde size hiç bir güçlük yükledi. O (Allah) bu Kur'an'dan önce (ki kitaplarda) da, bu (Kur'an) da da size "müslümanlar" adını verdi ki, peygamber size şahit olsun, siz de insanlara şahit olasınız"³² diye buyurmaktadır.

Ayrıca Hz.Peygamber ve ümmetinin şahitlik yapacağına dair diğer bir delil de şudur : İmam Ahmed der ki, bize Veki', A'meş'ten o da Ebû Sâlih'ten, Ebû Sa'id'in şöyle dediğini haber verdi : Resûlullâh (S.A.V.) buyurdu ki : Kıyamet gününde Nuh (A.S.) çağılacak ve kendisine risâletini tebliğ ettin mi diye sorulacaktır. O da, tebliğ ettim diye cevap verecektir. Sonra Nuh'un kavmi çağrılıp, Nuh size tebliğde bulundu mu diye sorulacak, onlar da cevaben bize hiç bir uyarıcı gelmedi, kimse bir şey getirmedi diyecekler. Tekrar Nuh'a, sana kim şahidlik edecek diye sorulacak. O da Muhammed (A.S.) ve ümmeti, diye cevap verecektir. Hz.Peygamber, işte "Sizi böylece orta bir ümmet yaptık" âyetinin tefsiri budur, buyurur ve ilave eder : "Vasat", ad demektir. Sonra sizler çağılırsınız, risâletini tebliğ ettiğine dair Nuh (A.S.)'a şahitlik edersiniz. Ardından ben de sizin (doğru söylediginize) şahitlik ederim. Bu hadisi, el-Buhârî, et-Tirmîzî, en-Neseî, İbn Mâce çeşitli tarıklarla A'meş'ten rivayet etmişlerdir³³.

Burada kısaca âyet tefsir edilmiş ve "Vasat" kelimesinin manası tesbit edilmiştir. Sonra da yapılan tefsiri, takviye için bir başka âyet ile farklı tarıklardan sekiz ayrı merfu hadis delil olarak getirilmiştir. Delil olarak getirilen haberlerin ayrı ayrı tahriri yapılmıştır. Biz sadece bir tanesini misâl olarak aldık. Halbuki Me'âlimde, aynı âyetle ilgili 'Ata'nın tefsiri verilmekte, âyette bahsedilen şahitliğin nasıl olacağı

³¹ Bakara sûresi : 238.

³² Hac sûresi : 78.

³³ İbn Kesîr, Tefsîr, I/190-191.

temsili bir şekilde izah edilmektedir. Yapılan bu izahı te'vid etmek için Ebû Sa'îd el-Hudrî'den bir hadis³⁴ nakletmektedir³⁵. Değişik bir lafızla rivayet edilen bu haber, İbn Kesîr tefsirinde yoktur.

İbn Kesîr, Rahman sûresinin "İyiliğin karşılığı yalnız iyilik değil midir?"³⁶ meâlindeki âyetini tefsir ederken de, aynı metodu uygulamaktadır³⁷. Yalnız burada naklettiği hadisi aynen el-Bağavî'den nakletmiştir. Fakat el-Bağavî, aynı âyeti tefsir ederken İbn Kesîr'den farklı olarak âyetlerden şahit getirmez. Sadece İbn Abbas'ın âyetle ilgili tefsirini nakleder³⁸.

Misâl 4- انا ارسلناك بالحق بشيرا ونذيرا

"Şüphesiz biz seni müjdeleyici ve korkutucu olarak hak ile gönderdik"³⁹ âyetini tefsir ederken şöyle der :

"İbn Ebî Hatim der ki... İkrime, İbn Abbas'tan Hz.Peygamber'in söyle buyurduğunu rivayet etti : "Şüphesiz biz seni müjdeleyici ve korkutucu olarak hak ile gönderdik" âyeti bana indirildi. Yani Cennet'le müjdeleyici, Cehennem'den korkutucu olarak"⁴⁰.

İbn Kesîr, burada âyetin tefsiri ile ilgili sadece bir hadis nakletmekle yetinir. Bu hadis, âyette mutlak olarak zikredilen بشيرا ve نذيرا kelimelerini Cennet ve Cehennem ile kayıtlamaktadır.

Halbuki el-Bağavî, âyette geçen بالحق kelimesinin hangi manalara geldiğini İbn Abbas, İbn Keysân ve Mukâtil'den nakiller yaparak tesbite çalışır⁴¹.

İbn Kesîr Âl-İ İmrân sûresinin "Kim ki Cehennem ateşinden kurtarılır da Cennet'e sokulursa, işte o kurtuluşa ermiştir" meâlindeki 185. âyetini tefsir ederken de, âyetin tefsiri ile ilgili merfû

³⁴ el-Buhârî, Muhammed İbn İsmâ'il, el-Câmiu's-Sahih (Sahihu'l-Buhârî) I'tisâm, 19, İstanbul-1975, VII/156.

³⁵ Me'âlim, I/54,55.

³⁶ Rahmân sûresi : 60.

³⁷ İbn Kesîr, a.g.e., IV/278.

³⁸ Bkz.Me'âlim, IV/116.

³⁹ Bakara sûresi : 119.

⁴⁰ İbn Kesîr, Tefsir, I/162.

⁴¹ Me'âlim, I,47,48.

hadisleri nakletmekle yetinmiştir⁴². el-Bağavî ise, aynı âyeti tefsir ederken, el-Hasanu'l-Basrî ve Katâde'nin tefsirleri yanında, bir kısmını el-Buhârî⁴³ ve Müslim'in⁴⁴ ittifakla, et-Tirmizî'nin⁴⁵ tamamını naklettiği, bir hadis naklede⁴⁶. Ancak İbn Kesîr, Sahîheyn'de böyle bir haberin mevcut olduğuna işaret etse de, haberi nakletmez.

Abese sûresinin "Onları karanlıklar bürümüş" mealindeki 41. âyetini tefsir ederken de İbn Kesîr, aynı usûlü uygulamaktadır⁴⁷. el-Bağavî ise, aynı âyetin tefsirinde, İbni Abbas ve İbn Zeyd'in görüşlerini nakletmekle yetinmektedir⁴⁸.

Misâl 5- "Allah Taâla'nın *يُحَافِظُونَ* 49 sözü, vaktinde namazlarına devam edenler, demektir. Nitekim, İbn Mes'ûd der ki, Peygamber (S.A.V.)'e; ey Allah'ın Resulü, Allah'a en sevimli amel hangisidir ? diye sordum. "Vaktinde kılınan namazdır" buyurdu. Sonra hangisi ? diye sordum. "Ana ve babaya iyilik etmektir" buyurdu. Bu hadisi, el-Buhârî ve Müslim tahrîc etmişlerdir. el-Hâkîm'in el-Müstedrek'inde de, hadisin "İlk vaktinde kılınan namazdır" kısmı vardır. İbn Mes'ûd ve Mesrûk da "Onlar ki namazlarını korurlar" = *يُحَافِظُونَ* ayetinde, namaz vakitlerinin kastedildiğini söylemişlerdir. Ebu'd-Duhâ, 'Alkame, İbn Kays, Sa'îd İbn Cübeyr ve İkrime de aynı görüştedirler. Katâde ise "Vakitlerine, rûkûuna, secdesine riayet edenler" şeklinde tefsir eder⁵⁰.

Burada da İbn Kesîr, âyeti manalandırıp, verdiği manayı teyit etmek üzere, iki ayrı hadisi delil getirdiği ve hadisleri tahrîc ettiği, ardından selef müfessirlerinin görüşlerine yer verdiği görülmektedir. Halbuki el-Bağavî aynı âyete "Namazlarına devam edip, (namaz) vakitlerine riayet edenler" manasını vermekle yetinir⁵¹.

Ayrıca İbn Kesîr, Neml sûresinin "Doğrusu onların ahret

42 İbn Kesîr, a.g.e., I/435.

43 Sahih-i Buhârî, K.Tefsir, Sûre 32, VI/30.

44 Sahih-i Müslim, K.Cennet, IV/2175.

45 et-Tirmizî, K.Tefsir Bab 57, V/400.

46 Me'âlim, I/194.

47 İbn Kesîr, a.g.e., IV/474.

48 Me'âlim, IV/205.

49 Mu'minûn sûresi : 9.

50 İbn Kesîr, Tefsir, III/239.

51 Me'âlim, III/49.

hakkındaki bilgileri, ardarda gelip bir araya toplandı" mealindeki 66. âyetini de aynı şekilde tefsire çalışırken⁵², el-Bagavî, âyetle ilgili kıraatları ve lügatları vererek ayeti tefsire çalışmaktadır⁵³.

Kasas sûresinin "O'nun zatından başka herşey helak olacaktır" mealindeki 88. ayetini de İbn Kesir, aynı metotla ele alıp tefsir etmektedir ⁵⁴. Halbuki el-Bagavî, sadece selefin görüşlerini nakletmekle yetinmektedir⁵⁵.

Misâl 6- Bakara sûresinin 170-171. ayetlerini şu şekilde tefsir etmeye çalışır :

"Yüce Allah şöyle buyurur : Müşriklerden olan şu inkârcılara; Allah'ın Resûlüne indirdiğine uyun ve içinde bulunduğunuz cehaleti ve sapıklığı terk edin dense, onlar verdikleri cevapta, hayır biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz putlara tapma gibi adetlerimize uyarız, derler. Yüce Allah da onları ayıplayarak şöyle buyurur : Peki ama, uyacakları, yollarını takip edecekleri ataları hiçbir şeyi düşünmeyen, doğru yolda olmayan kimseler olsalarda mı ? (onlara uyacaklar)."

"Ayrıca İbn İshâk, Muhammed İbn Muhammed'den, o da 'İkrime'den veya (Muhammed İbn Muhammed), Sa'îd İbn Cubeyr'den, o da İbn Abbas'dan şöyle rivayet etmiştir : Bu âyet, Yahudilerden bir gurup hakkında nazil olmuştur; Resûlullah (S.A.V.), Yahudiler'i İslâm'a davet edince, hayır biz atalarımızın dinine uyarız demişlerdi. DerkenYüceAllah

واذا قيل لهم اتبعوا ما انزل الله قالوا بل نتبع ما الفينا عليه آهائنا
ayetini inzal buyurmuştu. Sonra da bir başka ayette, "Ahirete inanmayanların kötü sıfatları vardır"⁵⁻⁶ buyurduğu gibi, Yahudiler'in kötü sıfatlarını bir temsille şöyle anlatır : Küfredenlerin durumları, tıpkı söyleneni anlamayan başı boş yayılan hayvanlara benzer. Çoban bağırıp çağırdığında, hayvanlar, sadece onun sesini duyar, söylediğini anlamaz. İbn Abbas, Ebu'l-Âliyye, Mücâhid, 'İkrime, 'Atâ, el- Hasan el-Basri, Katâde, 'Atâ el-Horâsârî ve er-Rebi' İbn

⁵² İbn Kesir, a.g.e., III/373.

⁵³ Me'âlim, III/105.

⁵⁴ İbn Kesir, a.g.e., III/403.

⁵⁵ Me'âlim, III/121.

⁵⁶ Nahl sûresi : 60.

Enes'ten de benzeri tefsir nakledilmiştir. Ayrıca bu âyet'in, işitmeyen, görmeyen, düşünmeyen cansız putlara (onların), yalvardıklarına dair verilen bir temsil olduğunu söyleyenler de vardır ki, İbn Cerîr, bu görüşü tercih etmiştir. Halbuki birinci görüş daha doğrudur. Çünkü putlar, hiçbir şeyi ne işitir, ne görür, ne de anlar. Ne güçleri vardır, ne de hayatları (canları) vardır"⁵⁷.

Görüldüğü gibi, İbn Kesîr, sadece selefden nakiller yaparak, ayetleri tefsir etmekte; İbn Cerîr'in tercih ettiği görüşün zayıflığına işaret ederek, zayıflık sebebini belirtmektedir.

el-Bagavî ise, aynı ayete, dört ayrı mana verip, bu manaları diğer ayetlerden ve arap kelâmından şahitler getirerek, izah etmektedir. Yaptığı bu tefsirlerin, kime ait olduğunu ise, belirtmemektedir. Ancak yaptığı tefsirden, İbn Kesîr'in tercih ettiği görüşü, daha doğru bulunduğu anlaşılmaktadır⁵⁸.

İbn Kesîr'in ayetin tefsiri ile ilgili olarak ayet ve hadis bulamayınca, ayet'in izahını selef tefsirlerine dayandırmaya çalıştığına dair pek çok misal verilebilir⁵⁹.

Burada İbn Kesîr'in tefsirinin şu önemli hususiyetini de belirtmeden geçemeyeceğiz. İbn Kesîr, naklettiği haberlerin kaynağını vermekte, sahih olup olmadıklarını da belirtmektedir. Yani cerh ve tadilde bulunmaktadır. Bunun, onun tefsirinin en bariz özelliklerinden biri olduğunu ve bu hususa el-Bagavî'den daha ziyade önem verdiğini, daha önce, belirtmiştik. O bakımdan burada bir mukayese yapmadan İbn Kesîr'in bu yönünü tesbit edebilecek misâller vermekle yetineceğiz.

İbn Kesîr, istifade ettiği haberlerin kaynağını verirken muhtelif usuller uygulamaktadır :

Bazan ⁶⁰ قال ابو داود الطيالسي حدثنا فلان عن فلان

şeklinde, hangi müelliften naklediyorsa, onun isnadını vererek nakilde bulunur. Bazan da naklettiği müellife ait isnadı vermeden, hadisi kimlerin naklettiklerini, zaman zaman eserlerinin isimlerini de

⁵⁷ İbn Kesîr, Tefsir, I/204.

⁵⁸ Me'âlim, I/64.

⁵⁹ Misâller için bkz. İbn Kesîr, Tefsir, I/84,85,92,93.

⁶⁰ İbn Kesîr, a.g.e., I/102,112.

tasrih ederek vermektedir : *(Bu hadisi), el-Buhârî Sahîh'inde tahric etmiştir*⁶¹, "*Bunu, Ebû Davûd, Sünen'inde rivayet etmiştir*" = ⁶² *وقد رواه ابو داود في سننه*

"tupki Müslim'in Sahîh'inde rivayet ettiği gibi" = ⁶³ *كما رواه مسلم*
"Bunu, Müslim, Ebû Davûd ve en-Neseî rivayet etmişlerdir" = ⁶⁴ *رواه مسلم و ابو داود و النسائي في صحيحه*
ve İbn Mâce, bu hadisi rivayet etmişlerdir = *رواه الامام احمد و الترمذي*
و ابن ماجه ⁶⁵

Kimi kez, sadece kitapların ismini tasrih ederek, *و في موطا مالك* ve *في موطا مالك*
"Bu hadis Malik'in el-Muvatta'ında (vardır)" ⁶⁶
"(Bu hadis) Müslim'in Sahîh'inde, Ebû Davûd'un Sünen'inde (vardır)" ⁶⁷ *وفي الصحيحين* ve *في سنن أبي داود و في صحيح مسلم*
*(şöyle bir hadis vardır)*⁶⁸ ve benzeri şekillerde de verdiği olur.

İbn Kesîr, hadisleri deđerlendirirken de *رواه ابن ماجه و في اسناده ضعف*
"Bu hadisi, İbn Mâce rivayet etmiştir. İsnadında zaaf vardır" ⁶⁹
هذا حديث غريب ⁷⁰ *"Bu haberin sıhhati tartışılabilir"* *وفي صحة هذا الاثر نظر*
"Bu" bu vecihten garib bir hadistir ⁷¹ *هذا منقطع* *في هذا الوجه*
munkatî' (bir hadis) tir ⁷² ve benzeri ifadeler kullanarak hadislerin sıhhat durumlarını belirtir.

La yصح هذا الحديث لخال عمر بن عبد الله هذا فانه مجمع
Buhadis, Ömer İbn Abdillâh'ın durumu *دولای، sahih değildir. Çünkü onun zayıf bir ravi olduğunda icma' vardır. Bir de şarap içtiğini naklederler* ⁷³
قلت وفي اسناده ⁷⁴ *"Ebû Hâtim, o şeyhtir, demiştir"* *قال ابو حاتم هو شيخ*

61 İbn Kesîr, a.g.e., I/144.

62 İbn Kesîr, a.g.e., I/122.

63 İbn Kesîr, a.g.e., I/143,473.

64 İbn Kesîr, a.g.e., I/473.

65 İbn Kesîr, a.g.e., I/469.

66 İbn Kesîr, a.g.e., I/534.

67 İbn Kesîr, a.g.e., I/467.

68 İbn Kesîr, a.g.e., I/119,122.

69 İbn Kesîr, Tefsir, I/457.

70 İbn Kesîr, a.g.e., I/459.

71 İbn Kesîr, a.g.e., I/462,544,560.

72 İbn Kesîr, a.g.e., I/471.

73 İbn Kesîr, a.g.e., I/89.

74 İbn Kesîr, a.g.e., I/461.

ضعف وفيه من لم يسم و مثله لا تقوم به الحجّة "Ben de derim ki, (bu hadis'in) isnadında zaaf vardır. Ayrıca senedde meçhul bir kişi vardır. Burun gibisi ile delil getirilmez"⁷⁵. فانه حديث ضعيف لا يثبت فان سالما هذا متروك. شيخه عطية ضعيف olmamıştır. Çünkü bu, zayıf bir hadistir. Sihhati sabit olmamıştır. Çünkü isnaddaki Salim, metruk (bir ravidir). Şeyhi Atıyye ise zayıftır"⁷⁶ ve benzeri bir çok ifade kullanmaktadır.

C- İSRÂİLİYYAT BAKIMINDAN

İbn Kesir, isrâili haberler konusunda, son derece tiziz davranmış; Tefsirinin mukaddimesinde, yaptığı sınıflamaya göre , isrâili haberleri değerlendirmiştir. Bir kısmını ayıklamış, uydurma ve asılsız olduklarını belirtmiştir. Diğer bir kısmını, tasdik veya tezkib edilemeyeceğini, yeri gelince açıklamıştır. Onun bu çeşit haberleri ayıklamasında, muhaddis olmasının yanında, tarih ilminde mütecessis olmasının da önemli rolü olduğu muhakkaktır. İşte isrâili hikayeleri, haberleri tenkit etmesi bakımından el-Bağavî'den daha dikkatli davrandığını aşağıda vereceğimiz misaller çok açık bir şekilde gösterecektir.

Misâl 1- Mâide suresinin "Dediler ki: "ey Musa orada zorba bir millet var"⁷⁷: قالوا يا موسى ان فيها قوما جبارين âyetini tefsir ederken şöyle der :

"Müfessirlerden birçoğu, bu ayeti tefsir ederken, (ayette bahsedilen) zorbaların iriliği, bu zorbalardan birinin Adem (A.S.)'in kızı Unk'un oğlu Uc olduğu; Uc'un boyunun üçbinüçyüzotuzüç zira ölçüsünde olduğuna dair, isrâil oğullarının uydurması birçok haber nakledeleler. Halbuki bu çeşit haberleri insan nakletmekten haya duyar. Ayrıca (burada anlatılan haber), Sahihey'n'de mevcut olan şu hadise de aykırıdır: Resulullah (S.A.V.) şöyle buyurur: "Allah Adem'i almış zira boyunda yarattı. Sonra (Adem'den bu tarafa) insanlar, durmadan kısalmaktadır". Yine Müfessirler, Uc'un kâfir olduğunu, fahişe bir kadının çocuğu olduğunu; Nuh'un gemisine binmediğini; Tufanda suların diz kapağına dahi ulaşamadığını da anlatırlar ki bütün bunlar tamamen uydurma ve yalandan ibarettir. Çünkü Yüce Allah, Nuh (A.S.)'un yeryüzündeki bütün inkârcılara beddua ettiğini ve şöyle dediğini haber vermektedir : "Ey Rabb'un yeryüzünde

⁷⁵ İbn Kesir, a.g.e., 1/467.

⁷⁶ İbn Kesir, a.g.e., 1/501.

⁷⁷ Mâide süresi 22.

kaafirlerden tek kişt bırakma"⁷⁸. Ayrıca Yüce Allah "Biz onu ve onunla beraber bulunanları, dolu gemi içinde, kurtardık. Sonra ardından geride kalanları boğduk"⁷⁹ buyurmakta ve Nuh'un "Bu gün Allah'ın emrinden koruyacak hiç bir şey yoktur. Ancak (Allah'ın) merhamet ettiği insanlar (kurtulur)"⁸⁰ dediğini haber vermektedir. Netice şu ki, Nuh'un inkarcı oğlu bile boğulmaktan kurtulamamıştır. Öyle ise hem inkârcı ve hem de fahişe bir kadının oğlu olan Uc nasıl kurtulacaktır ? Bu, akıl ve mantık dışı bir şeydir. Ayrıca Uc diye birisinin olup olmadığı da tartışma konusudur. Allah daha iyisini bilir"⁸¹.

Halbuki el-Bagavî, aynı haberi Maide suresinin 12. ayetini tefsir ederken daha geniş bir şekilde nakleder ve hiçbir tenkitte bulunmaz⁸².

Misâl 2- Kehf sûresinin "Nihayet güneşin battığı yere ulaşınca, onu, kara balçıklı bir gözede batar buldu" mealindeki 86. âyetini tefsir ederken şöyle demektedir: "(Nihayet sonunda güneşin battığı yere ulaşınca), yani Zülkarneyn bir yol tutup, nihayet dünyanın batı tarafında gidebileceği en son noktaya ulaşır ki burası güneşin battığı yerdir. Gökyüzünde güneşin battığı yere ulaşmak ise imkânsızdır. Kıssacı ve tarihçilerin, Zülkarneyn'in yer yüzünde bir müddet yürüdüğü ve arkasından güneşin battığı şeklinde anlattıkları şeyler gerçek değildir. Bunların çoğu Ehl-i Kitap'ın hurefelerinden zındık ve yalancılarının uydurduğu şeylerdendir"⁸³.

el-Begavî, bu konu ile ilgili isrâîlî hiç bir haber nakletmemektedir⁸⁴.

Misâl 3- Yine Kehf suresinin 94. ayetinde geçen Ye'cûc Me'cûc'un Adem (A.S.)'in toprağa karışan menisinden yaratıldığına dair bir haber nakleder ve bu haberin asılsız olduğuna şu şekilde dikkat çeker: "Bu ne aklî, ne de naklî hiçbir delile dayanmayan tuhaf bir sözdür. Ehl-i Tîta'dan bazılarının naklettiği bu kabil haberlere güvenmek doğru değildir. Çünkü Ehl-i Kitap'ın yanında,

⁷⁸ Nüh sûresi : 26.

⁷⁹ Şu'arâ sûresi : 120-121.

⁸⁰ Hüd sûresi : 43.

⁸¹ İbn Kesir, Tefsir, II/37-38.

⁸² Me'âlim, I/272.

⁸³ İbn Kesir, Tefsir, III/102.

⁸⁴ Me'âlim, II/224.

pek çok uydurma haber mevcuttur"⁸⁵.

Halbuki aynı haberi nakleden el-Bagavî, hiçbir tenkide yer vermez⁸⁶.

Misal 4- Enbiya sûresinin "Andolsun ki biz daha önce İbrahim'e rûşdünü vermiştik"= *أتينا إبراهيم رشده*⁸⁷ tefsir ederken de şu açıklamada bulunur :

"Yüce Allah, dostu İbrahim'e küçüklüğünden itibaren, gerçeği ve kavmine karşı delil getirmeyi ilham buyurduğunu haber vermektedir". Nitekim Yüce Allah, bir başka ayette, "İşte bunlar kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz hüccetlerimizdir"⁸⁸ buyurmaktadır.

"O bakımdan, İbrahim, henüz süt emen bir çocuk iken, babası onu bir mağaraya sokmuş ; günlerden sonra onu çıkarmış; İbrahim (mağaradan çıktıktan sonra), yıldızlara ve diğer yaratıklara bakarak, onlar üzerinde düşünmüştür, şeklinde bazı müfessirlerin nakletmiş oldukları (hikâyelerin) bir çoğu, İsrailoğullarının sözlerinden ibarettir. Bu haberler içinde, Hz.Peygamber'den rivayet edilen sahih haberlere uygun olanı bulunursa, (elimizdeki) sahih habere uygun olduğu için, kabul ederiz. Aksi takdirde reddederiz. Ama Hz.Peygamber'in sünnetine muvafık veya muhalif olmayanı bulunacak olursa, o vakit ne tasdit ne de tekzib ederiz. Hakkında hiç bir hüküm vermeyiz. Selefin ekseriyeti, bu kabil haberlerin nakledilmesine ruhsat vermişlerdir. Halbuki bu haberlerin bir çoğu, dini bakımdan ne bir mana ifade eder, ne de bir fayda sağlar. Eğer mükelleflere bir fayda sağlayacak olsaydı, tam ve mükemmel olan İslâm dini, bunu beyan ederdi. İşte bizim, bu konuda takib edeceğimiz yol şudur : Zaman kaybına yol açtığı ve bir çoğuna revaç bulmuş yalanlar karıştığı için, bu tip İsraili haberlerin pek çoğunu nakletmekten sakınmak gerekir. Çünkü bu tür haberleri nakledenler, ciddi ve muhakkık alimlerin yaptığı gibi, sahihini zayıfından ayırmamışlardır"⁸⁹.

Halbuki el-Bagavî, tefsirinde, aynı kıssaya işaret etmekle yetinir. Normal bir tefsir olarak nakleder. Hakkında herhangi bir fikir

⁸⁵ İbn Kesîr, a. g. e. , III/103.

⁸⁶ Me'âlim, II/225.

⁸⁷ Enbiyâ sûresi : 51.

⁸⁸ En'am sûresi : 83.

⁸⁹ İbn Kesîr, Tefsir, III/181.

yürütmez⁹⁰.

Misâl 5- İbn Kesir, Lokman sûresinin 27.âyetinde "söz konusu edilen سبعة ابحر "yedi deniz" ifadesi mübalağa için zikredilmiştir. Burada hasr söz konusu değildir. Çünkü tasdik veya tekzib edilemeyecek cinsten israili haberleri, telakki edenlerin söylediği gibi, kâinatı kuşatan "yedi deniz" diye bir şey mevcut değildir" demektedir⁹¹.

el-Bağavî ise, bu âyetin tefsiri ile ilgili olarak, her hangi bir israili habere yer vermemektedir⁹².

Misâl 6- İbn Kesir, Kaaf sûresinin 1. âyetini tefsir ederken, âyette geçen "Kaaf" hakkında şu bilgilere yer verir :

ق, sûrelerin başlarında bulunan ص, طس, حم, ن ve benzeri hece harflerinden bir harftir. Bu görüş, Mücâhid ve daha başka selef alimlerinin görüşüdür. Biz bu hususu, Bakara sûresinin baş tarafını tefsir ederken açıklamıştık. Bu sebeple bir daha tekrar etmeyeceğiz. Ancak bazı selef alimlerinin şöyle dedikleri de rivayet edilmiştir : "Kaaf, bütün yer yüzünü kaplayan, Kaaf adı verilen bir dağdır". Bana öyle geliyor ki, bu haber, -Allah daha iyisini bilir- bazı insanların tekzib veya tasdik edilemeyecek şeyler cinsinden addettikleri ve israiloğullarından nakletmiş oldukları haberlerdendir...⁹³

el-Bağavî, İkrime ve ed-Dahhâk'tan "Kaaf"ın bütün yeryüzünü kuşatan, zümrütten bir dağ olduğunu nakletmekle yetinir ve fakat hiç bir tenkitte bulunmaz⁹⁴.

D- LÜGAT VE NAHİV BAKIMINDAN

Her iki tefsirde de lügat ve nahiv derinlemesine işlenmemektedir. Buna rağmen, el-Bağavî, İbn Kesir'e göre, bu konulara daha çok yer vermektedir. Aşağıda vereceğimiz misaller bunu açıkça göstermektedir.

⁹⁰ Me'âlim, III/25.

⁹¹ İbn Kesir, a.g.e., III/451.

⁹² Me'âlim, III/138.

⁹³ İbn Kesir, Tefsir, IV/221.

⁹⁴ Me'âlim, IV/89.

Misâl 1- İbn Kesîr, Nûn sûresinin *ناصبحت كالصريم* âyetinde⁹⁵ geçen *الصريم* kelimesinin lügavî manasına dair hiç bir şey zikretmemektedir⁹⁶. Halbuki el-Bağavî, Me'âlim'de, bu kelimenin lügat manası üzerinde durarak, şöyle demektedir : "*el-Ahfeş, (o bahçe), tıpkı geceden ayrılan gündüz gibidir*", demiştir. *الصريم* in aslı, *مصروم* dur. Tıpkı *مقتول* ve *مقتول* gibi (Yani Sarîm, fa'il vezindedir. Fakat ismi mef'ul manasındadır). (Bir birinden) ayrılan her şeye "*sarîm*" denilmiştir. Öyle ise geceye de "*sarîm*" denir, gündüze de. Çünkü gece ile gündüz, biri diğerinden ayrılmaktadır⁹⁷.

Misâl 2- İbn Kesîr, *احصي كل شي عددا* âyetini⁹⁸ sadece tefsir etmekle yetinirken⁹⁹ el-Bağavî, mezkûr âyette geçen kelimesinin hâl veya mahzûf bir fiilin masdarı olarak mensup olabileceğini belirtmektedir¹⁰⁰.

Misâl 3- İbn Kesîr, tefsirinde, *وما تقدموا لانفسكم من خير نجده عند الله* ve *اعظم اجرا* *خير* âyeti¹⁰¹ ile ilgili nahiv bilgilerine yer vermemektedir¹⁰². el-Bağavî ise, âyette geçen *خير* ve *اعظم* kelimelerinin *نجده* fiilinin ikinci mef'ulü olduğunu; çünkü, *وجد* fiili ruyet manasında kullanıldığı zaman iki mef'ul aldığı belirtir. Aradaki zamirinin ise Basralılara göre, fasıla zamiri; Küfeliler'e göre ise "*Zamiru'l-İ'mâd*" olduğunu ve irabdan mahalli bulunmadığını kaydeder¹⁰³.

E- KİRÂAT BAKIMINDAN

Daha önce belirttiğimiz gibi, el-Bağavî, Me'âlim'in mukaddimesinde, kırâatla ilgili kaynaklarını vermiştir. Âyetleri tefsir ederken kırâat vecihlerini izah etmiştir. Kırâat vecihlerine göre âyetleri manalandırmağa çalışmıştır. Şaz kırâatlara çok az yer vermiştir. Halbuki İbn Kesîr, zaman zaman kırâat imamlarının isimlerini verse de, hangi kaynaklardan istifade ettiğini belirtmemiştir. el-Bağavî'ye

95 Nûn sûresi : 20.

96 İbn Kesîr, a.g.e., IV/406.

97 Me'âlim, IV/173.

98 Cîn sûresi : 28.

99 İbn Kesîr, Tefsir, IV/433.

100 Me'âlim, IV/184.

101 Müzeemmil sûresi : 20.

102 İbn Kesîr, a.g.e., IV/439.

103 Me'âlim, IV/187.

nisbetle, mütevatır kıraatlara daha az, şaz kıraatlara daha ziyade yer vermekte olduğunu söyleyebiliriz. Bu sebepten el-Bağavî'nin kıraât bakımından İbn Kesîr'den daha güvenilir olduğunu ifade edebiliriz. Şimdi her iki müfessirin, âyetlerle ilgili kıraatları veriş tarzlarını tesbite çalışalım.

Misâl 1- İbn Kesîr, Fatıha sûresinin مالك يوم الدين âyeti¹⁰⁴ ile ilgili kıraatları aşağıdaki şekilde vermektedir :

وقرأ بعض القراء [ملك يوم الدين وقرأ آخرون] ملك

"Bazı kurra, ملك يوم الدين diğeri de ملك şeklinde okumuşlardır. Her iki kıraât ta sahihtir ve mütevatırdır. Kıraât-ı Seb'a'da mevcuttur. Bu kelime, Lâm'in esresi ve sükûnu ile ملك ve ملك diye de söylenmiştir. Nafi, kâf'in kesresini işba' etmiş ملكي يوم الدين şeklinde okumuştur. Her iki kıraattan birini tercihte bulunanlar, mana bakımından tercih etmişlerdir. Yoksa her iki kıraât ta sahihtir. ez-Zemahşerî, ملك kıraatını tercih etmiştir. Çünkü bu kıraât, Mekkeliler'in ve Medineliler'in kıraatıdır. Ayrıca Yüce Allah لمن الملك اليوم⁰⁵ ve قوله الحق وله الملك⁰⁶ diye buyurmaktadır. Ebû Hanife'nin de ملك şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir. Bu şaz bir kıraattır. Gerçekten de çok tuhaftır"¹⁰⁷.

el-Bağavî ise, kıraât imamlarından Asım, el-Kisâî ve Yakub'un ملك diğeri de ملك şeklinde okuduklarını kaydettikten sonra, bu kelimelerin manaları üzerinde durmakta, ardından Ebû Amr'ın الرحيم ملك şeklinde iki harfi birbirine idğam ederek okuduğunu belirterek şöyle demektedir :

"Tıpkı bunun gibi, Ebû Amr ister harekeli olsun, ister sakin olsun, cins ve mahreçleri aynı veya mahreçleri birbirine yakın iki harfi birbirine idğam eder. Şu kadar var ki (idğam edilen) birinci harf şeddeli, tenvinli, menkus, meftûh veya kendisinden önce aynı cinsten olmayan sakin bir harf bulunan muhatap "ta'si" olmayacak. Şayet bunlardan birisi olursa, idğam yapmaz. Harekeli harflerin idğamı, "idğam-ı Kebîr"de olur. Hamza,¹⁰⁸ بيت طائفة و الصافات صفا فالزاجرات

104 Fatıha sûresi : 4.

105 Gâfir sûresi : 2.

106 En'âm sûresi : 73.

107 İbn Kesîr, Tefsir, I/24.

108 Nisâ sûresi: 8L

109 زجرا فالتاليات ذكرى
110 والذاريات ذروا
âyetlerindeki harekeli harflerin idğamında da Ebû Amr'a muvafakat eder. Ebû Amr, "Tâ" harfini kendinden sonra gelen harflere idğam eder. Hamza ise Ebû Recâ'nın rivayetinde, Halef ve Kisâi de bu konuda Hamza'ya muvafakat ederler. Ancak "lâm"ı, "râ"ya; "dâl"ı, "Cim"e idğam etmezler. Hamza aynı şekilde, "dâl"ı, "sin", "sâd" ve "zâ"ya idğam etmez. Diğer kırâat imamları da sadece belirli bazı harflerde idğam uygularlar..."¹¹¹

Yukarda sunduğumuz misallerde, görüldüğü gibi, el-Bağavî kırâatlara daha geniş yer vermekte, hususen mütevatır olanların nakletmektedir. İbn Kesir ise, mütevatır kırâatların yanında şaz kırâatlara da yer vermektedir. Bazan verdiğimiz misalde olduğu gibi, verdiği kırâatların hangi kırâat imamlarına ait olduğunu belirtmemektedir. Fakat Ebû Hanife'den nakledilen kırâatın şaz olduğunu söylemektedir. Halbuki Ebû Hanife'ye nisbet edilen kırâatların şaz değil, uydurma olduğu söylenmektedir. Çünkü bu kırâatları, Ebu'l-Fadl Muhammed İbn Ca'fer el-Huzâî (Ö.H.408/M.1017), bir araya toplamıştır. Talebeleri tarafından nakledilen bu kırâatların uydurma olduğunu, el-Huzâî'nin talebesi Ebu'l-A'lâ el-Vâsıtî (Ö.H.431/M.1039), ifade etmektedir¹¹².

Misâl 2- İbn Kesir, Nisâ sûresinin 1.âyetinde geçen الارحام kelimesi ile ilgili kırâatları şu şekilde verir :

"Kırâat imamlarından birisi تسلون به الارحام kelimesini üzerine atfederek, mecrur okumuştur. Mücâhid ve diğerlerinin dediği gibi, bunun manası "Sizler, Allah hakkı için, akrabalık hakkı için (diyerek), birbirinizden dilekte bulunursunuz" demektir"¹¹³.

el-Bağavî ise aynı kelime ile ilgili kırâatları şu şekilde vermektedir : "Kırâat imamlarının çoğunluğunun kırâatı nasb ile الارحام tarzındadır. Buna göre mana şöyle olur : "Akrabalık bağlarını koparmaktan sakınınuz". Hamza ise üzerine atıf yaparak, cerr ile okumuştur. (Bu caizdir). Nitekim Araplar şöyle derler :

استلكت بالله و الارحام Allah hakkı için, akrabalık hakkı için reca ederim". Ama birinci kırâat daha fasıhtır. Çünkü Araplar, harf-i cerri

109 Saffât sûresi : 1-3.

110 Zaruyât sûresi : 1.

111 Me'âlim, I/9-10.

112 İbnu'l-Cezerî, en-Neşr fi Kırâati'l-'Aşr, I/16.

113 İbn Kesir, Tefsir, I/448.

tekrar etmeden zahir ismi, zamir üzerine atfetmezler. Meselâ şöyle derler : *مررت به وبزيد* Ancak harf-i cerrî tekrar etmeksizin yapılan atıf, az kullanılmakla birlikte, caizdir¹¹⁴.

Verdiğimiz bu misallerde de, İbn Kesir, sadece cerr kıraatına yer vermektedir. el-Bağavî ise, iki ayrı kıraatı da vermekte ve ikinci kıraatın kime ait olduğunu belirterek, kıraatın tevcihini yapmaktadır.

Ayrıca İbn Kesir, yeri geldikçe bir kısım şaz kıraatlara yer vermektedir. Meselâ, Arâf sûresinin *لا يدخلون الجنة حتى يلج الجمل* âyeti¹¹⁵ ile ilgili İbn Abbas'a nisbet edilen *يلج الجمل حتى* şeklindeki şaz kıraatı, nakleder ki¹¹⁶ el-Bağavî, bu kıraatı tefsirine almamıştır¹¹⁷.

Yine İbn Kesir, Fatır sûresinin 1.âyetinde geçen *يزيد في الخلق* cümlesindeki *الخلق* kelimesinin şaz bir kıraatta *الخلق* şeklinde noktasız *ع* ile okunduğunu nakleder¹¹⁸. Halbuki el-Bağavî, bu kıraata da tefsirinde yer vermez¹¹⁹.

Bu konuda verilebilecek daha çok misâl vardır. Ancak söz uzamasın diye her iki tefsirdeki yerlerine işaretle yetineceğiz. el-Bağavî, Bakara sûresinin 13.¹²⁰ Al-i İmrân sûresinin 13.¹²¹ ve 45.¹²² âyetleri ile ilgili kıraatlara ve bu kıraatların tevcihatına yer verirken, İbn Kesir mezkûr âyetlerle ilgili hiç bir kıraata yer vermez.

F- AKAİD BAKIMINDAN

İbn Kesir de, tıpkı Bağavî gibi, akaid konusunda Ehl-i Sünnet'in görüşlerini benimsemekte, ehl-i bid'at'ı redde çalışmakta, ancak itikadî konuları genişçe işlememektedir. Allah'ın sıfatları konusunda da daha ziyade selefın görüşlerini benimsemediğini bizzat kendisi ifade etmektedir. Nitekim Araf sûresinin *ثم استوي على العرش* âyetini¹²³ tefsir ederken, selef mezhebinin benimsediğini çok açık bir şekilde şöyle

114 Me'âlim, I/206.

115 Arâf sûresi : 40.

116 İbn Kesir, Tefsir, II/214.

117 Me'âlim, II/6.

118 İbn Kesir, a.g.e., III/546.

119 Me'âlim, III/172.

120 Me'âlim, I/15, krş. için bz. İbn Kesir, a.g.e., I/49.

121 Me'âlim I/148-149, krş. için bkz. İbn Kesir, a.g.e., I/350.

122 Me'âlim, I/157, krş. için bkz. İbn Kesir, a.g.e., I/361.

123 Araf sûresi : 54.

dile getirmektedir :

"Gerçekten bu konuda (Allah'ın sıfatları konusunda), alimlerin muhtelif görüşleri vardır. Fakat burası, bu görüşlerin genişçe ele alınacağı yer değildir. Şu kadarını belirtelim ki, bu konuda, eski ve yeni müslüman bilginlerden Mâlik, es-Sevri, el-Leys İbn Sa'd, eş-Şâfi, Ahmed İbn Hanbel, İshak İbn Râhûye ve benzerleri Selef-i Sâlihîn'in yoluna uyarız. O da, (Allah'ın sıfatlarını), keyfiyetini araştırmadan, teşbih ve iptal etmeden olduğu gibi kabul etmektir. Onun için müşebbihe'nin zihinlerine doğan zahiri mana, Allah hakkında, söz konusu olamaz. Çünkü yaratıklarından hiç bir şey, Allah'a benzemez: "O'nun benzerti hiç bir şey yoktur. Ve O, işiten ve görendir"¹²⁴. Öyle ise durum müçtehit imamların dediği gibidir. Onlardan birisi de, Buhari'nin şeyhi Nuaym İbn Muhammed el-Huzâi'dir. O der ki : Kim Allah'ı yarattıklarına benzetirse, kâfir olur. Kim de Allah'ın zat'ını vafsettiği sıfatlarını bile bile inkâr ederse, o da Allah'ı inkâr etmiş olur. Durum şu ki, ne Allah'ın, ne de, Resûlu'nun, Allah'ı vafsetmelerinde, teşbih diye bir şey yoktur. Âyetlerde ve sahîh haberlerde varid olan sıfatları, Allah'ın zat'ına uygun bir şekilde isbat edip, Allah'ı noksanlıklardan tenzih eden kimsede, hidâyet yoluna girmiş olur"¹²⁵.

Ayrıca Ra'd sûresinin 2.¹²⁶, Taha sûresinin 5.¹²⁷, Secde sûresinin 4.¹²⁸ ve Hadid sûresinin 4.¹²⁹ âyetlerini tefsir ederken de Araf sûresinde, yaptığı tefsire atıfta bulunarak, kısaca aynı görüşünü tekrarlamaktadır.

Ancak Maide sûresinin 64.âyetindeki بل يدها ميسوطان cümlesini "O'nun lufu geniş atası boldur. Her şeyin hazinesi O'nun katındadır..."¹³⁰ şeklinde, Halef uleması gibi, yorumlamaktadır.

Ayrıca Fetih sûresinin 10.âyetinde geçen يدالله فوق أيديهم cümlesini de "Allah, onların yanında hazır, sözlerini işitir, buldukları yerleri görür, gizli-aşıkâr her şeylerini bilir..."¹³¹

124 Şûrâ sûresi : 11.

125 İbn Kesir, Tefsir, II/220.

126 İbn Kesir, a.g.e., II/449.

127 İbn Kesir, a.g.e., III/146.

128 İbn Kesir, a.g.e., III/456.

129 İbn Kesir, a.g.e., IV/304.

130 İbn Kesir, a.g.e., II/75.

131 İbn Kesir, a.g.e., IV/185.

şeklinde te'vil etmektedir.

G-FIKİH BAKIMINDAN

Her iki müfessir de Şafii mezhebine mensuptur. Diğer fikhî mezheplerin görüşlerini naklederken asla taassub göstermemeleri ortak yönlerinden birini teşkil eder. Ancak İbn Kesir'in fikhî ihtilâflar konusunda farklı kaynakları vardır. Bu kaynaklardan biri, dört büyük fikhî mezhebin ihtilâflarını ihtiva eden¹³² el-İşrâf 'Alâ Mezâhibi'l-Eşrâf¹³³ adlı eserdir. Bu eserin müellifi, Bağavî'den yaklaşık yarım asır sonra yaşayan el-Vezîr Ebu'l-Muzaffer Yahyâ İbn Muhammed İbn Hubeyre (Ö.H.560/M.1164)'dir.

İbn Kesir de Bağavî gibi, diğer mezhep imamlarının görüşlerine hürmet etmektedir.

Nitekim Besmele'nin Fatiha'dan bir âyet olup olmadığına dair fukahanın görüşlerini ve konuyla ilgili delillerini naklettikten sonra, sözünü, hürmet ifade eden şu cümlelerle bitirir :

"Bütün bunlar, müctehid imamların رحمه الله = -ki Allah hepsine rahmet etsin- görüşleridir. Bunlar birbirine yakın görüşlerdir. Çünkü bu alimler, namazda besmeleyi açıktan okuyanın da, gizli okuyanın da namazının sahîh olacağı hususunda ittifak etmişlerdir"¹³⁴.

Ayrıca yeri gelince mensubu bulunduğu mezhebin kurucusu İmam-ı Şafii'nin kimi görüşünü delillere dayanarak zayıf olduğunu belirtmiş olması da mezhep taassubu gütmeyeceğinin bir âlametidir.

Nitekim Nisâ sûresinin ان لا تعولوا ايأتيني¹³⁵ Zeyd İbn Eslem, Süfyan İbn 'Uyeyne ve İmam-ı Şafii'nin "Bu, çocuklarınızın çoğalmamasına daha uygundur" diye manalandırdıklarını, oysa o bu mananın tartışılabileceğini söylemektedir. Bu bakımdan "Bu, zulmetmemenize daha uygundur" şeklinde verilen mananın alimlerin çoğunluğuna ait olduğunu, doğru mananın da bu

¹³² Kâtip Çelebi, Keşfu'z-Zunûn, I/103.

¹³³ İbn Kesir, Tefsir, I/147.

¹³⁴ İbn Kesir, a.g.e., I/16-17.

¹³⁵ Nisâ sûresi : 3.

olabileceğini delilleri ile birlikte belirtmektedir¹³⁶.

Sonuç olarak, İbn Kesir Tefsiri de rivayet tefsirlerinin en önemlilerinden biridir. Bu konuda, daha önce belirttiğimiz gibi, et-Taberi'nin tefsirinden sonra, ikinci tefsir olarak kabul edilen bu eserde, Me'âlim'de olduğu gibi, rivayet tefsirine önem verilmektedir. İbn Kesir, el-Bağavi'den daha muahhar olduğu için zamanına kadar gelişen ilmi tecrübenin bir sonucu olarak, gelişen ilmi usûllerin ışığı altında, daha tertipli ve daha düzenli bir tefsir vücuda getirmiştir. Haberlerin kritiğine daha çok yer vermiştir. Ravileri cerh ve ta'dile tabi tutup, isnadları daha dikkatli bir şekilde incelemiştir. İsraili haberleri çok sıkı bir şekilde tenkid süzgecinden geçirmiş, bir kısmını ayıkladığını bildirmiştir.

Her iki müfessir de itikat bakımından ehl-i sünnet mezhebini, bilhassa selef mezhebini benimsediklerini bildirmişlerdir. Ancak İbn Kesir selef mezhebini benimsediğini söylemesine rağmen, müteşabih âyetlerin yorumunu yapmıştır.

el-Bağavi'nin kırâat bakımından İbn Kesir'den daha dikkatli ve titiz davrandığı, mütevatir kırâatlara daha ziyade yer verdiği anlaşılmıştır. Çünkü İbn Kesir'in bazı uydurma kırâatları, şaaz diye vasıfladığı tesbit edilmiştir. Ortak bir hususiyet olarak her iki müfessir de sûrelerin fazileti ile ilgili Ubeyy İbn Ka'b'a nisbet edilen bir kısım uydurma hadisleri tefsirlerine almamışlardır.

Bilindiği gibi, Me'âlimu't-Tenzil İbn Kesir'in kaynaklarından. O bakımdan diyebiliriz ki belki de İbn Kesir haberlerin sıhhatini araştırması, bir kısım israili haberleri ve mevzû hadisleri ayıklaması yönünden el-Bağavi'nin tesirinde kalmıştır.

Ayrıca, bu mukayese, bir bakıma hicri altıncı asırdan sekizinci asra kadar rivayet tefsirinin ne derece bir gelişme gösterdiğini ortaya koymuştur.

¹³⁶ İbn Kesir, a.g.e., I/451.